

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ФИЛОСОФИЯ ЖӘНЕ САЯСАТТАНУ ФАКУЛЬТЕТІ

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ
ФАКУЛЬТЕТ ФИЛОСОФИИ И ПОЛИТОЛОГИИ

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

атты студенттер мен жас ғалымдардың
халықаралық ғылыми конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, Қазақстан, 4-6 сәуір 2024 жыл

2 том

МАТЕРИАЛЫ

международной научной конференции
студентов и молодых ученых

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

Алматы, Казахстан, 4-6 апреля 2024 года

Том 2

MATERIALS

International Scientific Conference
of Students and Young Scientists

«FARABI ALEMİ»

Almaty, Kazakhstan, April 4-6, 2024

Volume 2

Алматы
«Қазақ университеті»
2024

әсерін тигізеді, алаңдатады. Мысалы, қазіргі таңдағы ат спорт ойындарының арғы тегіне жататын ұлттық ойындар, үй жағдайындағы көне ойындар адамды өзін қорғауға, денесін дұрыс ұстауға, шымырлыққа үйретіп, ойлау-тыңдау, пайымдау сияқты тиімді қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік беретін коммуникативті дағдыларды қалыптастыруға бағытталса қазіргі виртуалды ойындар, әлеуметтік желідегі артық, зиянды ақпараттар уақытты мағынасыз жұмсауға, тек қана шынайы өмірден алшақ болуға жәрдемдеседі, әлеуметтік бейімделуде (қоғамнан оқшаулану), денсаулық сақтауда үлкен қиындықтарды туындатады.

Қазақ мәдениеті туралы ғылыми-публицистикалық болсын мақалалардың басым бөлігі мәдени құндылықты халықтық сипатқа айналдыру қажеттілігі мәселесі көтерумен аяқталады. Бірақ оны қалайша халықтық сипатқа айнылдыру керектігі айтылмайды. Баспа табақ бетіндегі мінсіз қазақ мәдениетін халықтық сипатқа айналдыру үшін әрбір мәдениет тасымалдаушысы өз отбасында, айналасында аталған демалыс түрлерін күнделікті өмір мәдениетіне дендеп енгізуі қажет. Ал мұндай ой салу, таңдау жасауына ықпал ету міндетін кіршіксіз орындауда театр, кино, теле продюсерлік сияқты продюсерлік түрлерінің мамандарына балама табылмайды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қуанышев Ж/ Тұрақтылықтың негізі – ұлттық бірегейлік/ Егемен Қазақстан 2017 09 қараша/ <https://egemen.kz/article/161007-turaqtylyqtynh-negizi-%E2%80%93-ulttyq-biregeylik>
2. Қ.Жолдыбайұлы Кемел адам. – Алматы: Самға, 2022. 360 б
3. Қазақстан. Ұлттық энциклопедия / Бас.ред. Б.Аяған. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 2006. 560 б –6-т.
4. Rest <https://dictionary/english/rest>
5. Қазақ халқының салт-дәстүрлері кітабынан, Атамұра 2011ж.
6. Диваев А. Игры киргизских детей// Туркестанские ведомости. – 1905. - № 152
7. Диваев А. Древние игры киргизской молодежи// Туркестанские ведомости. – 1907. № 54. С. 346-547
8. Жильцов А. Во мраке невежества// Тургайская газета Оренбург.1896. №71 (8 мая). С. 5-6
9. Байтанұлы А. Қазақтың көне ойындарының мәні туралы не білеміз? // Дәстүр №2 (63), 2019
10. Қасқабасов С. Таңдамалы. Бірінші том. Қазақтың халық прозасы. – Астана: Фолиант, 2014, 320 б
11. Қондыбай С. Байырғы қазақ дүниетанымының негіздері. – Алматы: Қазақ тілі баспасы, 2018, 480 б
12. Төтенай Б. Қазақтың ұлттық ойындары. – Алматы: Балауса. 2013, 96 б
13. Мұқаметханұлы Н., Серикқалиева А.Е., Нәбижанқызы З/Қазақтың ұлттық мәдениеті және оның трансформациялануы/Дәстүр №2 (63) 2019 ж 50 б
14. Қазақтар. Көпшілікке арналған тоғыз томдық анықтамалық. – Алматы: Қазақстан даму институты: V том. Ата салт. 1998. – 208 б
15. Есенберлин І. Көшпенділер. – Алматы: SAMGA, 2021, 792 б
16. Тобық жасыру ойыны туралы баллада. <https://qamshy.kz/article/4076-tobyq-dgasyru-ouuny-turaly-ballada#>

ӘЛ-ФАРАБИДІҢ МӘДЕНИЕТ ТЕОРИЯСЫНДАҒЫ ТІЛДІҢ РӨЛІ

Мәдениеттану, 1-курс Қожабаева Ә.М.

Ғылыми жетекші: филос.ғ.д., профессор Құрманалиева А.Д.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Аңдатпа: Мақалада әл-Фарабидің тілге деген философиялық көзқарасын зерделеу, оның мәдени жәдігер және танымдық құрал ретіндегі қосарланған рөлін атап көрсету көзделеді. Ол Фарабидің тілді тек қарым-қатынас құралы ретінде ғана емес, сонымен бірге ойлауды, әлеуметтік қатынастарды, тіпті саяси құрылымдарды қалыптастыратын мәдениеттің іргелі элементі ретінде қарастыратынына баса назар аударады. Мақалада Фарабидің тілдің шығу тегі мен табиғаты туралы жаңашыл көзқарастары, оның тілді ойлаудың «қабығы» ретіндегі концептуализациясы, оның адамдардың өзара қарым-қатынасын жеңілдетудегі, дүниені танудағы, мәдени нормалар мен құндылықтарды жеткізудегі маңызы қарастырылған. Мақала жан-жақты талдау арқылы тіл, мәдениет және таным арасындағы күрделі өзара әрекеттесуді түсінуге арналған Фараби идеяларының тұрақты өзектілігін көрсетуге бағытталған.

Кілт сөздер: әл-Фараби, тіл, тіл философиясы

XX ғасырда философиялық лингвистиканың дамуы мен лингвистикалық талдау философиясының мектептерінің пайда болуы мен дамуының нәтижесінде «тілге» байланысты қоғамтану теориялары да кеңейді және тілдің мағыналар мен символдық аспектілермен байланысы бұл ілімдерді мәдениет теориясы ретінде біріктірді десе болады. Осы тұрғыдан алсақ, Ислам мәдениетінің алтын ғасырының ұлы ойшылы әл-Фарабидің өзіндік үлесі бар. Әл-Фараби үшін тіл қарым-қатынас құралы ғана емес, мәдениеттің іргелі элементі, ойлауды, қоғамдық қатынастарды, тіпті қоғамның саяси құрылымын анықтаған.

Жалпы XX ғасырдағы лингвистикалық бетбұрыс тілдің зерттелуіне жаңа серпін бергенімен, оның зерделеу нысанына алынған уақытын антик дәуірімен байланыстырамыз. Бұл саланың әлемдік классиктері И.Кант, В.фон Гумбольдт, Ф.де Соссюр, Л.Вингенштейн, Н.Хомскийдің тілге қатысты зерттеулері іргелі еңбектер, дегенмен ислам ойшылдарының арасынан алғашқы боп тіл табиғатын қарастырған әл-Фарабидің орны бөлек. Тіл философиясының басты мәселесі ретіндегі тілдің шығуына қатысты Фараби платондық натурализм мен аристотельдік контрактуализмнің арасындағы пікірталаста тәуелсіз және жаңашыл перспективаны ұсынады. Платон сөздің мағынасы дыбыстар мен әріптердің сәйкестігімен анықталады деген пікірде болса, Аристотель сөздің мағынасы сөйлеушілердің көзқарасы мен келісімімен анықталады деген пікірде болды. Фараби тілдің орнықтылығы мен дұрыс болуы үшін «сөздердің құрылымы мен белгіленетін мағыналардың ұқсастығы» қажет деп есептеді [Шахиди, 2020]. Ол туынды ережелер сөз бен мағына арасындағы ұқсастық пен сәйкестікті жақсы көрсетеді деп сендірді. Фараби мұны осы терминдердің философиялық аспектілерін түсіндіру үшін әртүрлі контексте «туынды» немесе «прототип» терминдерін қолдану арқылы көрсетеді. Сондай-ақ туынды формалардан туындауы мүмкін қателерден сақтану үшін «бар» сөзінің әртүрлі тілдердегі мағыналық ерекшеліктеріне назар аударады [Шахиди, 2020].

Адамның өзіне ұқсас басқа адамдармен қарым-қатынасы – қажеттілік, ал тіл – бұл әрекеттестіктің негізгі құралы. Ол таным процесінде функционалдық жағынан логикадан кем түспей, ойлаудың көрсеткіші қызметін атқарады. Фараби үшін ойлау мен сөйлеу, логика мен тіл бірін-бірі қолдап тұрады.

Фараби тілді ойдың «қабыршағы» ретінде қарастырып, оның философиялық табиғатына ерекше мән береді. Ол өзінің «Китаб әл-Хуруф» трактатында тілдің ойды жеткізу және сөздік қорын кеңейту құралы екенін атап көрсетеді. Тіл қоғамда қарым-қатынас құралының рөлін атқарады, бірақ тілдер мәдени ерекшеліктері мен дәстүрлеріне байланысты әртүрлі болуы мүмкін. Фараби тілдің дәстүр арқылы берілетінін және оны алғаш пайдаланғандарға байланысты ерекшеленетінін көрсетеді [Құлсариева, Құрманалиева, 2011: 25].

Фараби үшін тіл екі маңызды қызмет атқарады: ол ойлаудың көрсеткіші және дүниені танудың құралы. Ол адам өз ойларын тілде жаңғыртады, бұл оған қоршаған әлемді түсінуге мүмкіндік береді деп мәлімдейді. Логика мен тіл, оның ілімі бойынша, бір-бірімен тығыз байланысты, бұл оның Аристотель мен стоиктердің концепцияларын талдауымен расталады. Сонымен, Фараби үшін тіл мен логика дүниені танудың және ойлауды қалыптастырудың құрамдас бөліктері болып табылады [Құлсариева, Құрманалиева, 2011: 25].

Осылайша, Әл-Фараби тілдің білім алу мен пікір алмасудағы рөліне ерекше мән берген. Ол тіл тек ақпаратты беру құралы ғана емес, сонымен бірге ойлау және дүниені түсіну тәсілдерін қалыптастырады. Әл-Фараби үшін тіл мәдени нормаларды, құндылықтар мен дәстүрлерді түсінудің, сонымен қатар философия мен дінді зерттеудің кілті болды.

«Ихса әл-Улумда» әл-Фараби бес түрлі тіл өнерін талқылайды: полемикалық дәлел, риторикалық софистика, поэзия және басқалары, олардың барлығы аналогия әдісін қолданады. Бұл өнерлердің ортақ әдісі болғанымен, олардың мәні бір-бірінен бөлек. Олардың әрқайсысы өз мақсаттарына жету үшін белгілі бір ұқсастықтарды пайдаланады: сендіру, дәлелдеу және қиял. Осылайша, олар бұл сенімдер ақталмаса да, халық арасында күшті сенім тудыра алады. Шешендік нанымды дәлелдерге байланысты, ал поэзияның шеберлігі сұлулық пен басқа да эстетикалық аспектілерді түсінуге бағытталған. «Ихса әл-улум» мен «Китаб әл-харуфты» салыстыру әл-Фарабидің бұл тілдік тармақтарды тек логика аясында ғана емес, сонымен бірге олардың әлеуметтік өмірдегі дамуы мен эволюциясында қалай сипаттайтынын көруге мүмкіндік береді [Гаеминик: 2023].

Фараби тілі мен қоғамдық ғылымның байланысы тығыз. «Ихса әл-улум» атты еңбегінде логикаға қатысты бөлім педагогика мен математиканы зерттеумен жалғасады, ал «Китаб әл-харуфта» тіл мен ұлттардың эволюциясын сипаттап, полемикалық әдістердің дамуы олардың жеткіліксіз екенін көрсетті деп дәлелдейді. Бұл оқыту әдістері мен нақты білімдерді зерттеуді ынталандырды, бұл адамдарға математикалық әдістерді меңгеруге және оларды жетілдіруге ұмтылуға мүмкіндік берді.

Тілдің дамуы арқылы анықтық пен нақты білімді іздеудің бұл эволюциялық процесі қоғамдық ғылымның да дамуына әкелді. «Ихса әл-Улумның» бесінші тарауында сипатталған қоғамдық ғылым ғылыми мәртебеге ұмтылған талқылаудың дамыған әдістерін қолданды. Фараби сипаттаған бұл тарихи процесс философиялық білім қалыптасқан Платон дәуірінде аяқталды, содан кейін Аристотельдің басшылығымен теориялық ғылымдар шарықтау шегіне жетіп, философияның жалпы негіздеріне айналды [Гаеминик: 2023].

Фарабидің тіл туралы ойлары берілетін «Китаб әл-Хуруфта» тілге, философияға және онтологияға қатысты концепциялар қарастырылған.

–Тілдің эволюциясы: Фараби тілдің ең қарапайым түрі – ымдау тілінен күрделі философиялық тілге дейінгі эволюциясын зерттейді. Ол тілдің уақыт өте келе қалай өзгеретінін және оның адам интеллектінің дамуында қандай рөл атқаратынын зерттейді.

–Тіл, логика және философия арасындағы байланыс. Фараби тіл, логика және философия арасындағы байланыстарды түсінудің маңыздылығын атап көрсетеді. Ол гносеологиялық және онтологиялық түсініктерге жетуде лингвистикалық зерттеулердің маңыздылығын айта отырып, тілдің логикалық пайымдаумен және философиялық оймен қалай астасып жатқанын талқылайды.

–Тілдің философиялық негіздері: Фараби әл-Хуруфта тілдің философиялық негіздерін орнатуға ұмтылады. Ол тілді жай қарым-қатынас құралы ретінде емес, абстрактылы ойлау мен жалпылау құралы ретінде қарастырады. Фараби тілді философиялық тұрғыдан талдай отырып, тілдің табиғатын, оның адам ойының қалыптасуындағы рөлін тереңірек түсінуге ұмтылады.

–Рационалды ойлауды қорғау: Фараби әл-Хуруф арқылы парасаттылық пен адамдық ақылды қорғайды. Ол философия мен діни сенімнің үйлесімділігін жақтап, парасат пен діннің қарсылығына қарсы шығады. Фараби тіл мен оның философиялық мәнін түсінбеу түсінбеушілік пен теориялық қайшылықтарға әкеледі деп есептейді.

–Тілдің онтологиялық мәні. Фарабидің «Әл-Хуруфтағы» тілдік толғаулары оның онтологиясымен тығыз байланысты. Ол тіл мен сөзжасам деңгейлерінің шындық пен адам болмысын философиялық түсінуге қалай ықпал ететінін зерттейді. Фараби тілін талдау хижраның төртінші ғасырындағы ислам әлемінің интеллектуалдық жағдайын көрсетеді [Хаджи Шахкарам, 2023].

«Әл-Хуруфты» Фарабидің тіл, логика және философия туралы терең ойларын қамтып, оның лингвистикалық зерттеулер мен философиялық рефлексия арасындағы күрделі байланыстарын танытады.

Фарабидің тілге деген философиялық көзқарасы дәстүрлі лингвистикалық немесе логикалық көзқарастардан бірнеше негізгі аспектілері бойынша ерекшеленеді:

–Онтологиялық екпін: Фарабидің тілге деген көзқарасы онтологиямен терең тамырлас. Ол тілді қарым-қатынас құралы ретінде ғана емес, ақиқаттың іргелі табиғатының көрінісі ретінде қарастырады. Фараби тілдің біздің әлем туралы түсінігімізді қалай қалыптастыратынын және тілдік құрылымдар болмыс туралы тереңірек шындықтарды қалай аша алатынын зерттейді.

–Философиялық негіздері. Синтаксиске немесе грамматикаға көңіл бөлуі мүмкін дәстүрлі лингвистикалық көзқарастардан айырмашылығы, Фарабидің тілді талдауы беткі деңгейдегі құрылымдардан асып түседі. Ол тілдің ойлау процестеріне, абстрактілі пайымдауларға және жалпылауларға қалай әсер ететінін зерттей отырып, тілдің философиялық негіздерін ашуға ұмтылады. Фарабидің тілге деген философиялық көзқарасы тілдік экспрессияны басқаратын негізгі қағидаларды ашуды мақсат етеді.

–Логика және философиямен интеграция: Фараби тілдің, логиканың және философияның өзара байланысын атап көрсетеді. Ол тілді жан-жақты түсіну үшін оның логикалық және философиялық салдарын қарастыруды қажет етеді деп тұжырымдайды. Фарабидің көзқарасы философиялық ойдың дамуындағы лингвистикалық зерттеулердің маңыздылығын айта отырып, лингвистикалық зерттеулер мен кеңірек философиялық зерттеулер арасындағы алшақтықты жояды [Ходжес В., Терезе-Эн., 2023].

–Рационалды ойлауды қорғау. Фарабидің тілге деген философиялық көзқарасы парасаттылық пен адамдық ақыл-ойды қорғауды қамтиды. Ол философиялық зерттеулердің діни сеніммен сәйкестігін дәлелдей отырып, ақыл мен дін арасындағы ішкі қайшылық идеясына қарсы шығады. Фарабидің философиялық контексте тілді түсінудің маңыздылығына баса назар аударуы ұтымды дискурс пен интеллектуалды айқындықты дамытуға бағытталған.

–Уақытша және салыстырмалы талдау: Фараби тілін зерттеу уақыттық/тарихи-салыстырмалы және заманауи/рационалды талдауды да қамтиды. Ол тілдің уақыт бойынша эволюциясын зерттейді, сонымен қатар тілдік құрылымдардың тікелей философиялық салдарын зерттейді. Бұл екі жақты көзқарас Фарабиге тілдегі терең мағыналарды және оның адам ойымен байланысын ашуға мүмкіндік береді [Хаджи Шахкарам, 2023].

Фарабидің тіл туралы ой-пікірлерін оның онтологиясы мен діни наным-сенімдерімен байланыстыра зерттеу тілдің, философияның және руханилықтың өзара байланысы туралы құнды түсінік береді:

–*Тіл мен онтологияның үйлесімділігі.* Фараби тілін зерттеу оның онтологиясымен, болмыс пен болмыстың табиғатын қарастыратын философия саласымен тығыз байланысты. Фарабидің тіл туралы ойларын оның онтологиясымен байланыстыра зерттей отырып, біз тілдің болмыстың іргелі принциптерінің көрінісі ретінде қалай қызмет ететінін түсінуге болады. Фарабидің тілдің онтологиялық мәніне тоқталуында тілдік экспрессия мен шындық болмысының арасындағы терең байланыс бар.

–*Тіл мен діни сенімнің интеграциясы.* Фарабидің тілге деген философиялық көзқарасы тілдің діни наным-сеніммен тұтастығына да жарық түсіреді. Фараби философиялық ізденіс пен рухани сенімнің үйлесімді байланысын насихаттай отырып, ақыл мен дінді үйлестіруге ұмтылады. Фарабидің тіл туралы ойларын оның діни наным-сенімдері аясында қарастыра отырып, оның парасатты ой мен діни ілім арасындағы алшақтықты жою жолындағы талпыныстарын аңғаруға болады.

–*Лингвистикалық зерттеулердің философиялық негіздері.* Фарабидің тілге деген философиялық көзқарасы лингвистикалық зерттеулердің философиялық негіздерін түсінуге негіз береді. Фарабидің онтологиясы мен діни сенімдерінің оның тілге деген көзқарастарына қалай әсер ететінін зерттей отырып, біз кеңірек философиялық шеңбердегі лингвистикалық талдаудың тереңдігі мен күрделілігін бағалай аламыз. Фараби идеялары философиялық ой мен интеллектуалдық дискурсты қалыптастырудағы тілдің рөлі туралы ерекше көзқарасты ұсынады.

–*Тілдің рухани аспектілері:* Фарабидің тілді өзінің діни наным-сеніміне байланысты зерттеуінде тілдік өрнектің рухани аспектілеріне ерекше мән беріледі. Фараби үшін тіл тек қарым-қатынас құралы емес, сонымен бірге тереңірек рухани шындықтармен байланыстыру құралы. Фарабидің тіл туралы ойларын оның діни наным-сенімдері аясында қарастыра отырып, оның тілдік құрылымдарға беретін рухани мәні мен метафизикалық ұғымдарды жеткізудегі тілдің рөлін аша аламыз.

–Қорыта келгенде, Фарабидің тіл туралы ой-пікірлерін оның онтологиясы мен діни наным-сенімдерімен байланыстыра қарастыру тіл, философия және руханият арасындағы терең байланыстарды тұтас түсінуге мүмкіндік береді. Фараби идеялары лингвистикалық экспрессия, онтологиялық қағидалар мен рухани сенімдер арасындағы күрделі байланыстарды жарықтандыратын бай ойлар жиынтығын білдіреді.

Тіл және қоғамдық тәртіптің қалыптасуы

Әл-Фараби үшін тіл қоғамдық тәртіп пен құқықтық жүйенің құрамдас бөлігі болды. Ол тіл қоғамдық және саяси қатынастарды қалыптастырады, сонымен қатар мемлекеттің құрылымы мен оның заңдылықтарын анықтайды деп тұжырымдады. Тіл арқылы тек заңдар мен мінез-құлық ережелері ғана емес, сонымен бірге әділдік, заң, бостандық туралы түсініктер де берілді.

Әл-Фараби өз шығармаларында тіл, логика және саяси ой арасында терең байланыс орнатады. Әл-Фараби шығармаларына мазмұндық талдау жасаудың арқасында оның философиялық құрылымын қалыптастыру үшін осы элементтерді тоғыстырғаны байқалады.

Тіл және логика: Әл-Фараби тіл мен логиканың арақатынасын тереңдете отырып, ой мен іс-әрекетті қалыптастырудағы логикалық тілдің маңыздылығын атап көрсетеді. Ол тілдің прагматикалық, семантикалық және грамматикалық аспектілерін зерттеп, тілдің шындыққа да, ақылға да қалай әсер ететінін атап көрсетеді. Әл-Фарабидің синтаксис пен логика туралы пікірталастары жеке-дара емес, оның саяси философиясымен тығыз байланысты. Ол логикалық тілді ойлар мен әрекеттердің мазмұнын қалыптастыру құралы ретінде пайдаланады, сол арқылы саяси құрылымдар мен басқаруға әсер етеді [Ходжес В., Терезе-Эн., 2023].

Саяси салдарлар: Әл-Фарабидің тіл туралы пікірталастары синтаксис пен логика шеңберінен шығып, елеулі саяси салдарларға ие. Ол логика мен логикалық шығармашылықты өзінің саяси ойымен байланыстырады, көрсетуге негізделген ізгі қала құруды көздейді. Әл-Фараби логика арқылы қалыптасатын ізгі қалаларды шешендік, диалектика, поэзия, софистика сияқты қолөнерден туындайтын ізгіліксіз қалаларға қарсы қояды. Негізінде, Әл-Фараби бұл қала мен оның саяси ландшафтын қалыптастыратын тіл арқылы білдіру деп болжайды.

Қоғамды қалыптастыру: Әл-Фарабидің тіл туралы зерттеулері оның қоғамды қалыптастыру туралы көзқарастарымен қатар жүреді. Ол тілді әдет-ғұрыптармен, әдет-

ғұрыптармен және аспандық әсерлермен бірге қауымдарды ажыратудың ең маңызды элементі деп санайды. Қарым-қатынастың шарттық құралы ретінде қарастырылатын тіл адамдардың әлеуметтік және азаматтық қасиеттерінде шешуші рөл атқарады. Әл-Фараби еңбектерінде тілдің адамдардың өзара қарым-қатынасындағы, қоғам құрудағы, қоғамдардың қызмет етуіндегі рөлін атап көрсетеді [Мортеза Бахрани, 2023].

Осылайша, Әл-Фарабидің тіл, логика және саяси ойды біріктіруі коммуникация, пайымдау және басқару арасындағы күрделі байланысты көрсетеді. Тілдің саяси құрылымдар мен әлеуметтік нормалардың қалыптасуына әсерін зерттей отырып, әл-Фараби философиялық дискурстағы тіл мен саясаттың өзара әрекеттесуіне қатысты құнды пікірлер айтады.

Әл-Фарабидің ізгі және ізгі емес қалалардың қалыптасуындағы экспрессияның рөлі туралы ойларын қарастыру тіл, логика және саяси құрылымдар арасындағы байланыс туралы маңызды түсінік береді.

Ізгі қалалардың қалыптасуы: Әл-Фараби ізгі қалалардың қалыптасуын логикалық және логикалық қолөнерді қолданумен байланыстырады. Ол жарасымды және әділ қоғамдар құруда ұтымды ойлау мен логикалық пайымдаудың маңыздылығын атап көрсете отырып, көрнекі түрде (Әлборхан) ізгі қалалар құруды көздейді. Әдепті қалада тіл мен өзін-өзі таныту қоғамның моральдық-этикалық құрылымын қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Әдепті қалалардың басшыларына тілдің басқару мен қоғамдық игілікке әсерін көрсететін мұқият жоспарлау және талқылау арқылы ең танымал және қалаулы тауарлармен қамтамасыз ету міндеті қойылады.

Әдепсіз қалалардың қалыптасуы. Керісінше, Әл-Фараби ізгіліксіз қалаларды шешендік, диалектика, поэзия және софистика сияқты қолөнерден туындайтын қалалар деп анықтайды. Бұл қалалар шындықтың бұрмалануына және этикалық принциптердің бұзылуына әкелетін алдамшы немесе пайдакүнемдік мақсатта тілмен айла-шарғы жасаумен сипатталады. Ізгі емес қалалардағы экспрессияға демонстрациялар мен философиялық дәлелдерге қарама-қайшы, жанның қиялдық және сезімтал бөліктері әсер етеді. Тіл ізгіліксіз қалаларда пікірге әсер ету, қабылдауды басқару және ұтымдылық пен әділдікке негізделмеген билік құрылымдарын қолдау үшін қолданылады.

Сөз саптау қала құраушы элемент ретінде: Әл-Фараби талдауы қалалардың табиғатын қалыптастырудағы сөз саптаудың шешуші рөлін көрсетеді. Ол тіл мен қарым-қатынас арқылы қалалар қалыптасады: ізгілікті қалалар логикалық пайымдаулар мен этикалық принциптерге негізделсе, ал ізгіліксіз қалалар алдамшы шешендік сөздер мен тілді қолдан жасау арқылы қалыптасады деп тұжырымдайды. Әл-Фарабидің саяси философиясында қисынды тіл арқылы болсын, алдамшы қолөнер арқылы болсын бейнелеу күдіреті қалалардың басқаруына, адамгершілікке және қоғамдық келісімге әсер етеді.

Ізгі және ізгі емес қалаларды қалыптастырудағы экспрессияның рөлін зерттей отырып, зерттеу әл-Фарабидің философиялық шеңберіндегі қауымдастықтардың этикалық және әлеуметтік пейзажын қалыптастыру үшін тіл мен логиканың саяси оймен қалай тоғысатынын көрсетеді [Мортеза Бахрани, 2023].

Әл-Фарабидің тіл және қоғам туралы идеялары қазіргі заманғы саяси дискурс пен басқаруға қолдануға болатын құнды пікірлерді ұсынады, өзекті әлеуметтік мәселелерді талдау және шешу үшін объектив береді:

Логикалық қарым-қатынасқа мән беру. Әл-Фарабидің логикалық тіл мен ұтымды қарым-қатынасқа баса назар аударуы қазіргі саяси дискурстың негізіне айналуы мүмкін. Саясаткерлер мен көшбасшылар қоғамдық дискурста дәлелді пікірталастарды, дәлелді дәлелдерді және логикалық пайымдауды ілгерілету арқылы алауыздық тудыратын риторикадан гөрі шешімдерді табуға бағытталған анағұрлым конструктивті және өнімді диалогты дамыта алады.

Этикалық көшбасшылықты ілгерілету: әл-Фарабидің қоғамның әл-ауқатын және әділеттілікке ұмтылуды бірінші орынға қоятын ізгі көшбасшылық тұжырымдамасы

қазіргі саяси көшбасшыларға үлгі бола алады. Көшбасшылар этикалық принциптерді, моральдық адалдықты және жалпы игілікке баса назар аудара отырып, сенімді оята алады, әлеуметтік келісімді нығайта алады және неғұрлым әділ және әділ қоғамға ұмтылады.

Шешендік сөздерді сыни тұрғыдан талдау. Әл-Фарабидің риторика мен логикалық құралдарды қолдануға негізделген ізгі және ізгіліксіз қалалар арасындағы айырмашылық қазіргі заманғы басқарудағы саяси дискурсты сыни талдауға түрткі болады. Тілдік манипуляцияның, үгіт-насихаттың және жалған ақпараттың әлеуетін мойындай отырып, саясаткерлер қоғаммен қарым-қатынаста шындық, ашықтық және есеп беру принциптерін қолдауға ұмтыла алады.

Тіл арқылы қоғамдастық құру. Әл-Фарабидің тілді қауымдастық пен әлеуметтік бірігуді құру құралы ретінде қарастыруы заманауи қоғамдардағы инклюзивтілікті, әртүрлілікті және бірлікті ілгерілетуге бағытталған күш-жігерді бағыттай алады. Тілдің қабылдауды, құндылықтарды және сәйкестіктерді қалыптастырудағы күшін мойындай отырып, саясаткерлер тілдік әртүрлілікті құрметтейтін және өзара түсіністікке ықпал ететін неғұрлым инклюзивті және үйлесімді қоғам құру үшін жұмыс істей алады.

Логика мен этиканың интеграциясы. Әл-Фарабидің логика мен этиканы саяси ойға біріктіруі ұтымды шешім қабылдауға да, моральдық ойларға да басымдық беретін басқарудың заманауи үлгілеріне шабыт бере алады. Логикалық пайымдауды этикалық принциптермен үйлестіре отырып, саясаткерлер тек тиімді және тиімді ғана емес, сонымен бірге әділ, адамгершілік және қоғамның құндылықтарына сәйкес келетін саясаттар мен заңдар жасауға ұмтыла алады [Мортеза Бахрани, 2023].

Қорыта келгенде, Әл-Фарабидің тіл және қоғам туралы ойлары қазіргі саяси дискурс пен басқару тәжірибесін хабардар етіп, байыта алатын бай философиялық негіз береді. Қоғамды қалыптастырудағы тілдің, логиканың және этиканың рөлі туралы оның түсінігіне сүйене отырып, саясаткерлер қоғамның барлық мүшелерінің әл-ауқатына қызмет ететін неғұрлым әділ, инклюзивті және этикалық саяси жүйелерді құру үшін жұмыс істей алады.

Әл-Фараби үшін тіл тек қарым-қатынас құралы ғана емес, сонымен бірге мәдени нормаларды, құндылықтарды және әлеуметтік қатынастарды түсінудің кілті болды. Оның мәдениет пен тіл теориясына арналған еңбектері философияның дамуына айтарлықтай әсер етті.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Гаеминик (автор-корреспондент), Мохаммад Реза. (2023). Фараби – место языка в гражданских науках. Исламская философия и науки, 17 (31), 119-144. DOI: 10.30513/ipd.2023.5182.1440
2. Құлсариева А.Т., Құрманалиева А.Д. (2011). әл-Фараби мұрасындағы таным сатылары. ҚазҰУ Хабаршысы, Философия сериясы, 2 (37).
3. Мортеза Бахрани. (2023). Әл-Фараби тілдің құдіреті туралы; Қоғамдардың қалыптасуындағы экспрессияның рөлі. Ислам саяси ойы, 10-том, 1-шығарылым, (19-серия). doi: 10.30497/ipd.2023.75848
4. Хаджи Шахкарам З. (2022). Әл-Фараби және тілдің философиялық талдануы. ҚазҰУ Хабаршысы, Шығыстану сериясы. No1 (100)
5. Ходжес В., Терезе-Эн Д. (2023) «әл-Фарабидің логика және тіл философиясы», <https://plato.stanford.edu/archives/sum2023/entries/al-farabi-logic>
6. Шахиди Марнани, Ф. (2021). Философиялық мағыналарды білдіруде «бастапқы» және «туынды» атаулардың қолданылуын қарастыру әл-Фараби көзқарасы бойынша айтылымдар мен мағыналардың арақатынасы. Философия, 19 (1), 107-129. doi: 10.22059/jor.2021.315377.1006575

ХАРУКИ МУРАКАМИ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ ЖАСТАР

Мәдениеттану, 2-курс **Бөрібай А.А**